

Elements d'història de la llengua catalana

Jordi Carbonell

PUV

ELEMENTS D'HISTÒRIA
DE LA LLENGUA CATALANA

Jordi Carbonell

ELEMENTS D'HISTÒRIA
DE LA LLENGUA CATALANA

Edició a cura
d'Antoni Ferrando

UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

BIBLIOTECA
LINGÜÍSTICA CATALANA

33

Direcció

Antoni Ferrando Francés
Ángel López García

Comitè científic

Germà Colón (Universitat de Basilea, Suïssa)
Joseph Gulsoy (Universitat de Toronto, Canadà)
Philip Rasico (Universitat de Vanderbilt, Estats Units d'Amèrica)
Beatrice Schmid (Universitat de Basilea, Suïssa)
Max W. Wheeler (Universitat de Sussex, Gran Bretanya)
Curt Wittlin (Universitat de Saskatchewan, Canadà)

*Aquesta publicació no pot ser reproduïda, ni totalment ni parcialment, ni enregistrada en,
o transmesa per, un sistema de recuperació d'informació, en cap forma ni per cap mitjà,
sia fotomecànic, fotoquímic, electrònic, per fotocòpia o per qualsevol altre,
sense el permís previ de l'editorial.*

© Hereus de Jordi Carbonell, 2017
© D'aquesta edició: Universitat de València, 2017

Coordinació editorial: Maite Simon

Maquetació i disseny interior: Inmaculada Mesa

Correcció: Pau Viciano-Elvira Iñigo

Coberta

Disseny: Maite Simon
Tractament gràfic: Celso Hernández de la Figuera

ISBN: 978-84-9134-009-6

Dipòsit legal: V-1540-2017

Impressió: Guada Impressors, SL

ÍNDEX

PRÒLEG

- El projecte d'història de la llengua catalana que Jordi Carbonell
havia somiat, per *Antoni Ferrando* 9

ELEMENTS D'HISTÒRIA DE LA LLENGUA CATALANA

I. ASPECTES GENERALS

1. Elements d'història social i política de la llengua catalana.. 15
2. La història lingüística catalana com a expressió d'una
unitat cultural 35

II. LA PRESENCIA CATALANA A SARDENYA

3. La llengua catalana a Sardenya..... 47
4. La crida en català del virrei de Càller del 1337 i la seva
significació 65
5. La llengua i la literatura medieval i moderna 71
6. L'ús de la llengua catalana a l'arquebisbat d' Arborea
(ss. XVI-XVIII)..... 91
7. L'ús del català als *quinque librorum* en algunes diòcesis
sardes..... 105

III. EL CATALÀ A L'ÈPOCA MODERNA

8. La literatura catalana durant el període de transició del
segle XVIII al segle XIX..... 137
9. La cultura a Menorca 173
10. Antoni Febrer i Cardona i el comte d'Aiamans, dues
figures de la Il·lustració..... 193
11. Notes sobre els *Principis de la lectura menorquina* de 1804 . 253
12. Els gramàtics i els lexicògrafs menorquins anteriors a
F. de B. Moll 277

IV. EL CATALÀ HODIERN

- 13. El català com a llengua de cultura moderna 299
- 14. Escriure en castellà a Catalunya 311

V. MESTRES I AMICS

- 15. Francesc de Borja Moll 323
- 16. Manuel Sanchis Guarner 329
- 17. Ramon Aramon i Serra..... 335
- 18. Max Cahner..... 351

PRÒLEG

El projecte d'història de la llengua catalana que Jordi Carbonell havia somiat

Jordi Carbonell ja va ser presentat en l'article «Escriure en castellà a Catalunya», que li publicà la revista *Serra d'Or* el 1977, com un professor que «prepara una història de la nostra llengua». En efecte, d'aquest projecte, n'havia donat sengles avanços en dos articles quasi coetanis, «La influència de factors històrics exògens en la situació actual del català dins la societat» (1977) –de fet, la versió catalana de «The Influence of Exogenous Historical Factors on the Present Social Status of Catalan» (1974)– i «Elements d'història social i política de la llengua catalana» (1979), apareguts en la revista *Treballs de Sociolingüística Catalana*. El nostre autor hi plantejava la necessitat de dotar-nos d'una història sociolingüística del català que posés èmfasi no tant en els fets com en les causes de l'evolució dels avatars històrics de la nostra comunitat lingüística, que, seguint Joan Fuster, denomina sempre Països Catalans. Partia d'una concepció de la història de la llengua molt influïda per les lectures de prestigiosos sociolingüistes, com J. Fishman, J. L. Calvet, E. Haugen i J. Holmes, entre d'altres. Pocs anys després, Carbonell hi tornava, ara remarquant els factors culturals, a «La història lingüística catalana com a expressió d'una unitat cultural» (1984), en el context d'un debat a la Universitat de València en què vaig tenir l'honor de participar. No és sobrer remarcar que tots tres articles va ser publicats a la ciutat de València. Tot feia pensar que el projecte de Carbonell d'oferir-nos una història social de la llengua catalana no tardaria gaire a fer-se realitat. Però les seues múltiples ocupacions l'ajornaven indefinidament.

Durant els 32 anys que he compartit amb Carbonell la vida acadèmica de la Secció Filològica de l'IEC, no sols m'hi havia interessat, sinó que li havia ofert la col·lecció «Biblioteca Lingüística Catalana», de la Universitat de València, perquè hi publicués aqueixa història de la nostra llengua. Importava donar a conèixer els seus plantejaments, que sempre han tingut com a marc de reflexió el conjunt de la comunitat lingüística catalana,

entesa com una comunitat nacional. Carbonell acompanyà aquest discurs amb una praxi política i cultural exemplar. Publicar-li aquest projecte era també per a mi una manera de retre homenatge a un intel·lectual íntegre, bondadós i compromès amb la causa de la llengua i de la terra. És difícil oblidar la seua impagable contribució al naixement o a la consolidació de diverses associacions de catalanística i la seua atenció especial al País Valencià. En aquest sentit cal recordar el seu abrandat parlament, en un valencià quasi perfecte, a la plaça de bous de València en l'homenatge a Joan Fuster, el 9 d'octubre de 1981.

Ara bé, conscient que les seues múltiples ocupacions li impediend de dur a terme el projecte, vaig optar per plantejar-li una alternativa realista: que reunís tots els seus articles sobre història de la llengua, o que hi poguessen tenir a veure, i que els connectés d'alguna manera. No tindriem la somiada *Història social i política de la llengua catalana*, però sí uns *Elements d'història de la llengua catalana*. Com que m'adonava que la seua avançada edat feia cada vegada menys viable aquest replantejament del projecte i no volia deixar d'expressar-li l'agraïment per les seues contribucions a la cultura catalana, vaig concebre un homenatge acadèmic alternatiu: l'edició de tots els seus estudis, publicats i inèdits, sobre Joan Roís de Corella. Tindria així si més no un llibre que ell encara pogués tocar, veure i llegir còmodament. Era també una manera de reconèixer-li el paper que havia tingut en la revaloració de l'obra del gran escriptor valencià, ja que va ser Carbonell qui va denunciar els prejudicis que pesaven sobre l'estil de la seua prosa, generalment presentada com a decadent, i fins i tot considerar-lo com el responsable de la crisi del català com a llengua literària en iniciar-se el segle XVI. En aquesta ocasió hi vaig reeixir. Gràcies a la generositat del professor Vicent Martines Peres, director de l'IVITRA, va ser possible que Publicacions of eHumanista, de la Universitat de Santa Barbara (Califòrnia), edités, el 2014, *L'obra de Joan Roís de Corella. The work of Joan Roís de Corella*, amb pròlegs d'Isidor Marí, llavors president de la Secció Filològica de l'IEC, i meu. Aquest era sens dubte un segon somni de Jordi Carbonell, que afortunadament va veure acomplit. I amb quina satisfacció! En previsió que fos la darrera ocasió que jo pogués glossar la contribució de Carbonell a la història de la llengua catalana i, concretament, el paper que el nostre autor atorgava al País Valencià en el procés de reconstrucció nacional, vaig aprofitar el davantal d'aquest llibre per a incloure un breu estudi on abordava aquestes qüestions: «Jordi Carbonell: el País Valencià i la història de la llengua catalana».

Tossudament insistent, vaig explotar l'entusiasme de Jordi Carbonell pel llibre sobre Joan Roís de Corella per a reprendre la idea de publicar-li els *Elements d'història de la llengua catalana*. Per a la meua sorpresa, a principis de 2016 em va fer arribar tots els seus estudis susceptibles de ser-hi incorporats. De segur que els seus fills, coneixedors del gran somni del pare, hi han tingut molt a veure. Ara i ací és el moment i el lloc oportuns per a expressar-los ben cordialment la meua gratitud, i també la de la Universitat de València. Perquè he de dir que publicar-ho a València fou sempre la seua opció. Una opció decididament ideològica i afectiva. Ell era ben conscient que València era el territori històricament més afectat per les estratègies assimilistes de l'estat espanyol i el que més necessitat estava de la solidaritat dels catalans.

Malgrat la seua lucidesa mental, el seus problemes de salut s'havien agreujat. El llibre ja no portaria la introducció que li havia demanat, i va delegar en mi aquesta comesa i la d'articular i curar l'edició dels articles escollits. Una vegada acceptada l'estructura del llibre per Carbonell mateix, el Servei de Publicacions de la Universitat de València va assumir excepcionalment la tasca de transformació dels materials. Una tasca feixuga que he d'agrair al Sr. Josep Lluís Canet, director del Servei, i als seus tècnics, de manera especial a Elvira Iñigo, Inma Mesa i Maite Simon. Tots ells han manifestat en tot moment el seu interès perquè un llibre tan complex fos editat de la manera més digna possible. La meua tasca s'ha limitat a distribuir en blocs cronològics i temàtics els materials aplegats i a revisar certs aspectes formals, bé que respectant sempre les característiques dels textos originals.

El llibre s'ha articulat en cinc blocs. En el primer es reproduïxen els articles on Carbonell va esbossar el seu projecte d'una *Història social i política de la llengua catalana*. En el segon bloc s'inclouen els dedicats a la presència catalana a Sardenya, que Carbonell coneixia tan bé per la seua llarga residència a l'illa. En el tercer, diversos treballs sobre el català de l'edat moderna, majoritàriament centrats a Menorca, on ocupen un lloc prominent els estudis sobre gramatització. El quart bloc va dedicat al català hodiern, amb uns posicionaments lúcids de plena actualitat. En el cinquè, Carbonell glossa el llegat dels seus mestres i col·legues, Aramon, Moll, Sanchis Guarner i Cahner: tots quatre van treballar força en la història de la llengua catalana i tots quatre es van distingir pel seu fort compromís en la defensa d'una visió global de la comunitat lingüística catalana. Vistos en conjunt, l'estudis de la llengua, de la literatura i de la cultura catalana en general hi podrà trobar reunits uns materials de considerable

valor, no sempre de fàcil localització. Perquè les aportacions de Carbonell no solament van ser capdavanteres en el plantejament sociolingüístic de la història de la llengua, sinó que també són imprescindibles per a l'estudi de l'evolució dels usos lingüístics a l'edat moderna.

Si és gran la meua tristesa en veure que Jordi Carbonell, traspasat el 22 d'agost de 2017, ja no podrà gaudir del plaer de donar a conèixer a les joves generacions el conjunt de les seues contribucions a la història de la llengua catalana, em queda la satisfacció de constatar que, amb la seua publicació, la Universitat de València contribuirà a la difusió del seu llegat. Serà, també, n'estic segur, el millor homenatge que li podem oferir i el que més s'hauria estimat. En conèixer la iniciativa, Maria Teresa Cabré, presidenta de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans, no ha dubtat un sol moment a compartir, en nom de la Secció, aquest homenatge.

Em plau tancar aquestes línies expressant la meua gratitud no sols a la Universitat de València i a la Secció Filològica, sinó també a Jordi, Oriol i Anna, fills de Jordi Carbonell, que han facilitat l'acompliment, ni que siga parcial, d'un dels projecte més estimats del pare: veure editats uns *Elements d'història de la llengua catalana*, que evoquen tan bé el seu somni permanent.

València, primavera de 2017

ANTONI FERRANDO

Universitat de València

Institut d'Estudis Catalans

I. ASPECTES GENERALS

ELEMENTS D'HISTÒRIA SOCIAL I POLÍTICA DE LA LLENGUA CATALANA

1. *El marc conceptual*

Intentaré de donar un breu resum de problemes de fet i problemes de mètode d'una història sociolingüística de la llengua catalana. Crec que cal demanar-se, no tan solament *qui parla quina llengua a qui i quan*, segons el plantejament de Fishman,¹ sinó també d'esbrinar *per quina causa* ho fa. En una anàlisi sociolingüística, sigui sincrònica, sigui diacrònica, no crec que n'hi hagi prou amb exposar simplement els fets, sense intentar d'analitzar-ne les causes. El perill de la manipulació de les dades obtingudes pel sociolingüista és evident i fins i tot acceptat per alguns. Hensey escrivia el 1975:

One of the practical applications of sociolinguistic study lies in the area of education. Bilingual education, as well as efforts to take into account children's «substandard» varieties of the national language, have been drawing considerable attention and a certain of official support in the U. S. and Canada. While establishing the guidelines for education is ultimately a *political matter*, authorities have in fact shown a willingness *to be guided by the findings* of researchers.²

* Publicat originalment dins *Treballs de Sociolingüística Catalana*, 2, València (1979), pp. 87-102. L'autor en va avançar un resum a l'article citat en la nota 4, que per aquesta raó ens estalviem de reproduir ací.

1. Joshua A. Fishman, «Who Speaks What Language to Whom and When?», *La Linguistique*, II (1965), pp. 67-88; *id.*, «The Relationship between Micro- and Macro-Sociolinguistics in the Study of Who Speaks What Language to Whom and When», a J. B. Pride and J. Holmes (eds.), *Sociolinguistics*, Middlesex, Penguin, 1972, pp. 15-32. Al llarg d'aquest article he usat les abreviatures següents: ER (*Estudis Romànics*, Barcelona); ENC («Els Nostres Clàssics», Barcelona); CPB («Col·lecció Popular Barcino», Barcelona); IEC (Institut d'Estudis Catalans, Barcelona); RFE (*Revista de Filología Española*, Madrid); RVF (*Revista Valenciana de Filologia*, València).

2. Fritz Hensey, «Recent developments in U. S. Southwest Sociolinguistics», a Jacob Ornstein (ed.), *Three Essays on Linguistic Diversity in the Spanish-speaking World*,

En contrast amb el lliurament incondicional del propi treball al poder constituït, és a dir, amb el servei cec als grups dominants, es produeix la rebel·lió d'una part dels científics de totes les matèries contra la utilització de llur treball en determinats sentits. Cal, doncs, que el sociolingüista, com tot altre científic, cerqui una explicació teòrica dels fenòmens que analitza. Tant més quan és un fet que la llengua, com ha afirmat Calvet, «joue toujours un rôle historique, politique».³ Per aquesta raó, parlo d'història *social* i *política*, perquè, al costat dels factors socials, endògens, que tenen un paper en el desenvolupament d'una llengua de cultura, hi ha uns factors polítics, exògens, que n'hi juguen un de no menys important.⁴ I certament uns i altres factors es barregen en un procés històric.

Els factors endògens de caràcter històric, demogràfic, econòmic, cultural tenen una influència decisiva a determinar el predomini del dialecte d'una regió determinada dins un domini lingüístic concret. En el cas del català, és interessant de constatar que la llengua literària moderna no és el resultat de la imposició d'un dialecte damunt els altres, com ha estat habitual en les llengües de cultura europees –francès, italià, espanyol, alemany, anglès, rus, etc.–, sinó que és el resultat d'una síntesi. Tampoc no és la llengua de les classes dominants sinó que la llengua de les classes populars, sobretot de la pagesia, ha tingut una forta incidència en la seva constitució. Haugen afirma: «The language of the upper classes is automatically established as the correct form of expression. They cannot say only “L'état, c'est moi”, but also “Le langage, c'est le mien”».⁵ Doncs bé, aquesta afirmació no és vàlida per al català, almenys des del segle XVI. Potser perquè per al català el punt de vista que els teòrics francesos de la llengua han sostingut des del segle XVI i que Calvet ha sintetitzat amb la frase «les langues sont au pouvoir politique

«Janua Linguarum», *Sires Practica*, 174, The Hague-París, Mouton, 1975, p. 71. Aquesta tendència ja havia estat prevista per Joshua A. Fishman cinc anys abans (*Sociolinguistics. A Brief Introduction*, Rowley, Mass., Newbur House, 1970, pp. 107 i ss.).

3. Louis-Jean Calvet, *Linguistique et colonialisme*, París, Payot, 1974, p. 10.

4. Jordi Carbonell, «La influència de factors històrics exògens en la situació actual del català dins la societat», *Treballs de Sociolingüística Catalana*, 1, València (1977), pp. 63-65. La versió anglesa d'aquest text, que fou objecte d'una comunicació al VIII Congrés Mundial de Sociologia de Toronto (19-24 agost 1974), aparegué dins *Sociological Abstracts*, suppl. 47-1 (agost 1974).

5. E. Haugen, «Dialect language nation», *American Anthropologist*, 68 (1966), p. 925; també a J. B. Pride, Janet Holmes (eds.), *Sociolinguistics*, Middlesex, Penguin, 1972, p. 101.

ou ne sont pas des langues»⁶ no és vàlid. Lamento no tenir espai per a desenvolupar ací aquesta direcció de recerca.

Allò que ara voldria analitzar més detingudament és la interferència que els factors exògens han produït en el normal procés històric de la llengua catalana dins la societat dels Països Catalans i la resistència endògena a una tal interferència, tot intentant de referir-la a les bases socials que l'han promoguda. Davant l'amplitud del problema, m'hauré de cenyir a citar uns exemples que em semblen significatius. Naturalment, hauré de referir-me a textos escrits, però procuraré escollir aquells que no són dubtosos en llur interpretació quant a la font i quant al testimoniatge que donen sobre l'ús de la llengua parlada.

2. *El català, llengua nacional*

Com a punt de partença de l'anàlisi històrica cal escatir els nivells de selecció-codificació i els d'acceptació-elaboració funcional que el català havia assolit a l'edat mitjana per a esdevenir una veritable llengua nacional. En aquest sentit és clar que el català no era, entre els segles XIII i XV, una llengua no desenvolupada o un vernacle en el sentit usat per Haugen,⁷ sinó que –llevat de les limitacions que l'ús del llatí comportava aleshores, limitacions que eren comunes a les altres llengües europees i molt particularment a les romàniques– havia esdevingut la llengua completa parlada per tota una societat i emprada per l'aparell d'un estat, és a dir, una llengua usada a tots els espais de l'administració, a tots els àmbits de la cultura i per totes les classes socials. L'ús de l'occità en la poesia s'extingeix al començ del segle XV i, d'altra banda, correspon a un fet comú a d'altres literatures.⁸

En el camp de la codificació, la pràctica de la cancelleria reial havia conferit al català administratiu el caràcter de llengua unitària, la més unitària de totes les llengües romàniques.⁹ Aquesta uniformitat de la llengua administrativa era afavorida per la poca diversitat dialectal, el català

6. *Op. cit.*, p. 21.

7. *Op. cit.*, p. 103.

8. Vegeu sobre aquest tema les pàgines dedicades a l'ús de l'occità per part dels catalans per R. Aramon i Serra, «Problèmes d'histoire de la langue catalane», a *La linguistique catalane*, Actes du Colloque International de Strasbourg (23-27 avril 1968), publiées par Antoni Badia Margarit et Georges Straka, Paris, Klincksieck, 1973, pp. 41-48.

9. Joan Coromines, *Lleures i converses d'un filòleg*, Barcelona, Club Editor, 1971, p. 276.

essent autòcton només al nord del domini lingüístic actual, substancialment entre les Corberes i el Penedès, i havent estat transportat als altres territoris amb la conquesta i el repoblament subsegüent. El testimoni del cronista Muntaner, natural de Peralada, prop del Pirineu, però que escriu al País Valencià, és il·lustratiu:

d'un llenguatge solament, de negunes gents no són tantes com catalans. Que si volets dir castellans, la dreta Castella poc dura e poca és, que en Castella ha moltes províncies qui cascun parla son llenguatge, qui són així departits com catalans d'aragoneses. [...] E així mateix trobarets en França, e en Anglaterra, e en Alamanya, e per tota Itàlia e per tota Romania: que els grecs qui són de l'emperador de Constantinoble són així mateix moltes províncies [...], en les quals ha aital departiment de los llenguatges com ha de catalans a aragoneses.¹⁰

En el mateix camp de la codificació, vers el 1487,¹¹ el prevere valencià Bernat Fenollar escriu les *Regles de squivar vocables o mots grossers o pagesívols*, que seran completades pels humanistes barcelonins Jeroni Pau i Pere Miquel Carbonell.¹² Hom hi troba una tendència vers la consagració com a norma dels criteris lingüístics ciutadans cultes de l'eix València-Barcelona, contra l'ús popular, especialment pagès. Alguns dels consells donats per Fenollar són compartits, cinc segles després, per la normativa noucentista. En canvi, un nombre elevat de formes populars que Fenollar-Pau-Carbonell rebutjaven avui són acceptades per la normativa, i les formes corresponents, en general cultes, que aquells aconsellaven a la darrerria del segle XV, són rebutjades del tot o admeses al costat de les primeres.¹³ Aquesta inversió de criteris és un testimoniati-

10. Ramon Muntaner, *Crònica*, 9 vols., Barcelona, Barcino, 1927-1952, vol. I, pp. 68-69.

11. M. Sanchis Guarner, «Sobre la data de les regles de purisme idiomàtic de Bernat Fenollar», *ER*, X (1962), pp. 307-310.

12. Text publicat, amb estudi preliminar, per A. M. Badia Margarit (*Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XXIII (1950), pp. 137-152; XXIV (1951-1952), pp. 83-116; XXV (1953), pp. 145-163).

13. Entre d'altres, en el primer cas, trobem *llangonissa*, *gavinet*, *canyem*, *poder*, que Fenollar aconsellava de substituir per *llonganissa*, *ganivet*, *cànem*, *per ventura*, com en la normativa moderna (en el darrer exemple, al costat de *potser*). En el segon cas, *gaire*, *coratge*, *malencònic*, *remei*, *servei*, desaconsellats davant *molt*, *ànimo*, *melancòlic*, *remedi*, *servici*, contra la normativa moderna que aconsella el contrari, mentre formes com les del perfet perifràstic (*vaig anar*, etc.), o bé *mató*, *homei*, *cloquer*, [*a*]clucar (*els ulls*) desaconsellades a les *Regles*, avui són acceptades per la normativa al costat de les del perfet sintètic (*aní*, etc.), o bé *brossat*, *homicidi*, *campanar*, *tancar*.

ge de la participació de la llengua popular, sobretot pagesa, en el català literari modern, bé que ja contemporàniament a Fenollar s'havien produït reaccions a favor del vocabulari camperol com la *Brama dels llauradors de l'horta de València*, de Jaume Gaçull.¹⁴

En tot cas, el català no havia estat usat només en la literatura, sinó que des del segle XIII era llengua de tots els usos: de la filosofia i de la ciència, amb l'obra de Ramon Llull i Arnau de Vilanova, pioners a Europa de l'ús d'una llengua vulgar en aquestes matèries;¹⁵ de les lleis,¹⁶ de la cort,¹⁷ dels discursos del parlament,¹⁸ i dels actes de l'administració als més diversos nivells,¹⁹ inclòs el diplomàtic,²⁰ el de les relacions entre els membres de la família reial,²¹ dels reis amb llurs funcionaris i d'aquests darrers amb els ciutadans,²² així com en les relacions contractuals i d'altra mena.²³ En el terreny privat, el català era usat en la correspondència,

14. *Cançoner satíric valencià dels segles XV i XVI*, publicat per Ramon Miquel i Planas, «Biblioteca Catalana», Barcelona, 1911, pp. 225-234; Martí de Riquer, *Història de la literatura catalana*, III, Barcelona, 1964, pp. 345-354.

15. Ramon Llull, *Obres essencials*, 2 volums, «Biblioteca Perenne», Barcelona, 1957, 1960, amb bona bibliografia de Miquel Batllori, vol. 2, pp. 1359-1374, completada posteriorment per Josep Massot i Muntaner, a «Veinte años de investigación sobre literatura catalana (1950-1969)», *Norte. Revista Hispánica de Amsterdam*, any XI, núm. 1+2 (gener-abril 1970), pp. 74-76. Arnau de Vilanova, *Obres catalanes*, a cura de Miquel Batllori, «Els Nostres Clàssics», núms. 53-54 i 55-56, Barcelona, 1947; bibliografia a Massot, *ibidem*.

16. Per no mencionar sinó textos molt importants: *Usatges de Barcelona*, a cura de Josep Rovira i Armengol, ENC, 43-44, Barcelona, 1933; *Consolat de Mar*, a cura de Ferran Valls i Taberner, ENC, 27, 37, 41, Barcelona, 1930, 1931, 1933; *Furs de València*, a cura de Germà Colón i Arcadi García, ENC, 101, 105, Barcelona, 1970, 1974.

17. Rosalia Guilleumas, *La llengua catalana segons Antoni Rubió i Lluch*, CPB, 179, Barcelona, 1957, pp. 32-34.

18. *Parlaments a les Corts Catalanes*, a cura de Ricard Albert i Joan Gassiot, ENC, 19-20, Barcelona, 1928; Guilleumas, *op. cit.*, pp. 34-36.

19. Vegeu, per exemple, Antoni Rubió i Lluch, *Documents per la història de la cultura catalana migeval*, 2 vols., Barcelona, IEC, 1908-1921; *id.*, *Diplomatari de l'Orient Català*, Barcelona, IEC, 1947; Guilleumas, *op. cit.*, pp. 27-32.

20. Rubió i Lluch, *Diplomatari...*, *op. cit.*; *id.*, *Documents...*, *op. cit.*; Guilleumas, *op. cit.*, pp. 31-32.

21. Vegeu, per exemple, la lletra d'Alfons III a la seva germana Maria (Rubió i Lluch, *Documents...*, *op. cit.*, I, p. 114), ultra les citades més avall (nota 28).

22. Rubió i Lluch, *Diplomatari...*, *op. cit.*; *id.*, *Documents...*, *op. cit.*

23. Maria-Teresa Ferrer i Mallol, «La redacció de l'instrument notarial a Catalunya. Cèdules, manuals, llibres i cartes», *Estudios Históricos y Documentos de los Archivos de Protocolos*, IV (*Miscelánea en honor de Raimundo Noguera de Guzmán*) Barcelona, 1974, pp. 29-191; N. Coll Julià, «Una letra de cambio y de su recambio originales de 1461; transferencia de la segunda», *ibidem*, pp. 447-454; *Lletres de batalla*, a cura de Martí de Riquer, ENC, 90, 98, 99, Barcelona, 1963, 1968.

no solament de la família reial,²⁴ sinó també dels funcionaris i dels mercaders.²⁵ I tots aquests usos escrits són prova fefaent que l'ús oral de la llengua era així mateix total, la qual cosa està d'acord amb el testimoni de Muntaner, ja citat.

La introducció de la dinastia castellana dels Trastàmara no canvià bàsicament res, malgrat que tots quatre reis de la dinastia foren nascuts a Castella i casats amb castellanès. D'una banda, trobem alguns escriptors que no usen solament el català sinó també el castellà –sovint al costat de l'italià–, un fet que s'inicia a la *cort* d'Alfons el Magnànim a Nàpols i s'amplia després amb poetes *cortesans*, entre els quals Rubió i Balaguer ha subratllat l'adopció dels principis ideològics reialistes dels Trastàmara.²⁶ De l'altra banda constatem que el castellà no és adoptat per cap dels grans escriptors del període ni assoleix nivells populars, mentre que continua havent-hi escriptors de llengua castellana, sobretot aragonesos, que adopten el català en llurs escrits, alguns exclusivament,²⁷ i fins i tot es conserven nombroses lletres privades en català de la reina Maria al mateix Magnànim i d'aquest darrer a Enrique de Villeña, malgrat que tots ells eren castellans.²⁸ Hi ha també, per exemple, un altre indicatiu: els diàlegs literaris entre el príncep de Viana, escriptor en llengua castellana, fill i hereu de Joan II, i el noble valencià Joan Roís de Corella, en els quals cadascú usa la llengua pròpia sense que ni l'un ni l'altre facin menció d'aquest fet,²⁹ prova que el noble valencià –per

24. Veg., per exemple, *Epistolari de Pere III*, vol. I, a cura de Ramon Gubern, ENC, 78, Barcelona, 1955.

25. *Epistolari del segle XV*, recull de cartes privades, editat per Francesc Martorell, ENC, 9, Barcelona, 1926; «Cinc lletres privades catalanes del segle XIV», editades per Elies Serra i Ràfols, *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, I (1952), pp. 25-31; Estanislau de K. Aguiló, «Cartes de Pere Freixa a son fill Bartomeu (1505 a 1510)», *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana*, X (1903-1904), pp. 301-307, 315-318; Anna Cornaglioti, «Catalani alla corte di Savoia nel secolo XV», *Bollettino Storico-Bibliografico Subalpino*, LXLX (1971), pp. 552-572.

26. J. Rubió Balaguer, «Literatura catalana», dins *Historia general de las literaturas hispánicas*, dirigida per G. Díaz-Plaja, vol. III, Barcelona, 1953, pp. 865-866, 871 i ss.

27. L. Nicolau d'Olwer, *Resum de literatura catalana*, CPB, 33, Barcelona, 1927, pp. 33-34.

28. Rubió Balaguer, *op. cit.*, p. 797; Guilleumas, *op. cit.*, p. 34; Nicolau d'Olwer, *ibidem*; Francisca Vendrell Gallostra, *La corte literaria de Alfonso V de Aragón y tres poetas de la misma*, Madrid, 1933, p. 91.

29. *Obres de J. Roïç de Corella*, publicades per R. Miquel i Planas, «Biblioteca Catalana», Barcelona, 1913, pp. 147-161, 428-429; Joan Roís de Corella, *Obres Completes*, I: *Obra profana*, estudi preliminar de Jordi Carbonell, València, 1973, pp. 49-50, 82-91.

cert, d'origen aragonès—³⁰ no sentia, respecte al poder reial, cap mena de dependència lingüística. En realitat, la presència del castellà a la cort reial dels Trastàmara durant el segle XV pot comparar-se a la contemporània del català a Roma en temps dels pontífexs Calixt III i Alexandre VI, de la família Borja, els quals cridaren a la cort papal molts de compatriotes,³¹ fins al punt que Paolo da Ponte podia escriure el 1458 que «non si vedono se non catalani».³² Doncs bé, aquesta presència catalana a Roma no hi té cap repercussió sociolingüística, malgrat que els papes Borja i els seus familiars o servidors usaren la llengua catalana, tant parlant com escrivint.³³ Paral·lelament tampoc no en tingué la presència de la dinastia castellana als Països Catalans, on el castellà era desconegut al segle XV. Ens ho confirma Juan Alonso de Zamora, secretari de Joan II de Castella, que facilità l'original del *De casibus virorum illustrium* de Boccaccio, a l'humanista Alonso de Cartagena, bisbe de Burgos, perquè en continués la traducció al castellà que havia començat Pero López de Ayala: «no lo pudiendo haver en Castilla, óvelo en Barcelona, el cual hallé en latín porque *quien me lo tornasse en nuestra lengua allí hallar no puede*».³⁴

El punt de partença, doncs, en el moment de plena independència dels Països Catalans, era una situació de llengua nacional completa, en un estadi més aviat avançat de realització, per als estàndards de l'època, dins el món romànic.

30. Miquel Batllori, *Algunos momentos de expansion de la historia y cultura valencianas*, València, Universitat de València, 1975, p. 23.

31. J. Rius Serra, «Catalanes y aragoneses en la corte de Calixto III», *Analecta Sacra Tarraconensis*, 1927, pp. 193-330; *id.*, «El registro de personas catalanas en Italia en tiempo de Calixto III», Barcelona, 1927.

32. Benedetto Croce, *La Spagna nella vita italiana durante la Rinascenza*, 2.^a edizi-one riveduta, Bari, Laterza, 1922, p. 77.

33. Sobre el català a la cort papal dels Borja, vegeu: Miquel Batllori, «La llengua catalana a la cort d'Alexandre VI», dins *Vuit segles de cultura catalana a Europa*, Barcelona, 1958, pp. 51-58; *id.*, «La langue littéraire dans l'épistolaire catalan des Borgia», dins *VIII Congresso Internazionale di Studi Romanzi. Firenze 1956*, II, Florència, 1960, pp. 55-57; Giuliano Gasca Queriaza, *Gli scritti autografi di Alessandro VI nell' «Archivum Arcis»*, Torí, 1959.

34. Rubió Balaguer, *loc. cit.*, p. 792. Abans Arturo Farinelli havia mencionat el fet amb una cita més curta («Note sul Boccaccio in Ispagna nell'Età Media», *Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen*, CXIV (1905), p. 409); *id.*, *Italia e Spagna*, Torí, 1929, vol. I, p. 113.

3. *Primer període d'interferència exògena: 1516-1713*

Contra les afirmacions de la historiografia nacionalista espanyola, ni l'accés al tron de Ferran el Catòlic el 1479, quan ja era maridat amb Isabel de Castella des de feia deu anys, ni el de Carles I el 1516, no van produir «la unidad de España». El regne de Castella va esdevenir el centre del poder dels reis de la dinastia dels Habsburg, però els diversos regnes de l'imperi van continuar mantenint llur organització política, econòmica, militar i administrativa anterior.³⁵ Els catalans eren estrangers al regne de Castella, així com ho eren els flamencs, els italians o els alemanys. La conquesta d'Amèrica, per exemple, fou una empresa del regne de Castella i els catalans en foren exclosos, no pas per una animadversió especial dels reis –com, erradament, ha afirmat la historiografia romàntica catalana–, sinó purament i simplement perquè eren estrangers igual que els genovesos, els flamencs o els alemanys.³⁶ Els catalans tenien cònsols, com a estrangers, als ports d'Almeria i de Màlaga, però els foren rebutjats a Sevilla i a Cadis, ports molt més importants, durant tot el segle XVI, i tant als ports de mar com als «puertos secos» reberen el tracte d'estrangers, i encara de segona categoria en comparació amb els genovesos, per exemple.³⁷ El 1674, el cònsol flamenc a Cadis pretenia de representar tots els estrangers, catalans inclosos.³⁸ Al costat de l'estrangeria, però, cal no oblidar que Castella era el regne més important d'Europa, que els poders econòmic i militar castellans eren dominants al continent. Com diu Vilar: «La Castille, à son moment d'apogée, a joué pour la Catalogne le même rôle que pour les autres pays étrangers».³⁹ Aquest fet, que Pierre Vilar refereix al terreny econòmic, tingué repercussions en altres terrenys, entre ells, és clar, el social i el lingüístic.

El rei, que tenia la base del seu poder al regne de Castella, que tenia, després de Carles I, el castellà com a llengua pròpia, exercia una pressió considerable damunt les classes dominants catalanes, que havien de recórrer a la cort per a obtenir aquells privilegis, aquells llocs de responsabilitat, que els permetessin de mantenir llur condició. El país continuava essent independent, és cert: però la seva independència estava sot-

35. Pierre Vilar, *La Catalogne dans l'Espagne moderne*, I, París, 1962, pp. 529 i ss. (trad. cat. II, Barcelona, 1964, pp. 242 i ss.).

36. *Idem*, p. 543 (trad. cat. II, pp. 257-258).

37. *Idem*, I, pp. 544 i ss. (trad. cat., II, pp. 258 i ss.).

38. *Idem*, I, p. 671 (trad. cat., II, p. 414).

39. *Idem*, I, p. 544 (trad. cat., II, p. 259).

BIBLIOTECA LINGÜÍSTICA CATALANA

Amb el títol *Elements d'història de la llengua catalana* s'han recollit pràcticament tots els estudis de Jordi Carbonell sobre el tema, no sempre de fàcil localització. El llibre s'ha estructurat en cinc parts: en la primera es reproduueixen els articles que esbossaven el seu projecte d'una *Història social i política de la llengua catalana*; en el segon bloc, els dedicats a la presència catalana a Sardenya; en el tercer, els treballs sobre el català de l'edat moderna, majoritàriament centrats a Menorca, on ocupen un lloc prominent els estudis sobre gramatització; el quart bloc està dedicat al català hodiern, amb uns posicionaments lúcids de plena actualitat. Finalment, l'última part conté la seua valoració del llegat d'Aramon, Moll, Sanchis Guarner i Cahner. Les aportacions de Carbonell són capdavanteres en el plantejament sociolingüístic de la història de la llengua i imprescindibles per a l'estudi dels usos lingüístics i literaris a l'edat moderna.